

БОҚИЙ МАВЗУДА БИТИЛГАН ШЕЪРЛАР

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.5.5.009>

Шарипова Лайло,

ф.ф.д., ўзбек тили ва адабиёти кафедраси доценти, Бухоро давлат
университети

Аннотация: Шеърияда муҳаббатни тараннум этиш азалий ва боқий мавзу бўлиб, бу мавзу турли даврларда турли шоирлар томонидан ўзига хос тарзда ёритилган. Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзо шеърияда ишқ мавзуси доимий бўлиб, Ватан мавзуси каби етакчи мавзулардан саналади. Мақолада шу ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: шеърият, мавзу, муҳаббат, товуш такрори, радд санъати, сўз ўйини, шаклдош сўз, шаклдош ибора, ийҳом, иштиқоқ.

Abstract: Expressing love in poetry is an ancient and eternal theme, which has been uniquely covered by different poets at different times. In the poetry of the People's Poet of Uzbekistan Iqbol Mirzo, the theme of love is constant and is one of the leading themes, such as the theme of the Motherland. The article discusses this.

Keywords: poetry, theme, love, sound repetition, art of radd, word-play, iyhom, ishtiyoq.

Шоир Иқбол Мирзонинг аксар шеърлари ишқни тараннум этади. Бу шеърлар “ўлдим-куйдим”лардан йироқ. Шеърлардаги ҳаётий тасвир ва у билан ёнма-ён келган муболаға ишқ ҳарорати ҳовурини шеърхон юзига тегиради. Халқ кўшиғидан олинган сатр фикр ифодасининг янада ойдин, янада теран англанишига имкон яратади:

Олов теграсида қайнаган ўлан.

Юракдек қонталаш чинор япроғи.

“Севсам, ўлдирарлар. Севмасам, ўлам...”

Ва ҳисобчи қизнинг нигоҳи...

Шоир ташбеҳ яратар экан, куз манзарасидан фойдаланади. Куздаги “чинор япроғи – юракдек қонталаш”. Маҳорат билан товушларни такрорлаб, жозибадор оҳангни юзага келтирар экан, мусаввир каби ўз ҳолатини чизади. Шоир соғинчини ўлчаб беришни ҳисобчи қиздан ўтинади, бу билан ишқи соҳибасини бизга таништиради.

Олида исмимни айтиб норози

Ерларга эгилар нонбеҳи шохи.

Дала. Мезон. Қизлар. Тарози.

Ва ҳисобчи қизнинг нигоҳи...

Шеър табиат тасвирига параллел руҳият ифодаси уйғунлигида якун топган. Ҳа, армонли ишқ ҳақидаги сулув шеър. Иқбол Мирзо шеърияда ишқ мавзуси Ватан мавзуси каби етакчидир.

Бошингизда япроқ бўлиб айтаман,

Пойингизда тупроқ бўлиб айтаман.

Тупроқдаям муштоқ бўлиб айтаман,

Истайсизми-йўқми, сизни севаман.

Самимийлик, ўжарлик акс этиб турган бу сатрларда ўн саккиз ёшлиларнинг муҳаббати ифодаланган. Ўсмир, ўспирин севганини кеч англайди. Севгилисидан

айрилгач, аксар ҳолларда, аламзада, ўчкор бўлади. Гўё ўзини қийнагани қийнаса, дарди енгиллашади. Ўзбекнинг ўн беш-ўн саккиз ёшидаги шу ҳолатини Шукр Холмирзаев насрда “Ўн саккизга кирмаган ким бор” қиссаси орқали ифодалаган бўлса, шоирлар сатрларда акс эттирдилар. Чин шоир кўнглидан кечганини пардаламайди:

Аламим, ҳасадим, гинам туфайли,
Эҳтимол устингдан кулмоқчи бўлдим.
Соғинсанг, ўртансанг, йиғласанг майли,
Мен сенинг ёдингга қолмоқчи эдим.

“Кўзимни кўзингга бермадинг сира” мисрасига диққат қилинг. Кўзни кўзга бермаслик – ё эътиборсизлик, ё муҳаббатдан туғилган ибо. Бундай ифодани фақат шеър ўз бағрига яшира олади. Сатрлардаги “к”, “з”, “м”, “р” товушлари такрори тавзеъ ҳосил қилиб, оҳангдорликка жозиба кўшган. Иқбол Мирзо шеърларининг оҳанги равон, қофияси тўқ, сатрлар тўкилиб келадики, шоир бадий тасвир воситаларини қўллаш деб фикрламайди, балки қуйилиб келган мисралар қатидан бадий санъатлар кўз очаверади:

Дирилларди мендан қочиб варрақлар,
Варрагимдан чўчиб учган лайлақлар.
Хуркак-хуркак титраб тунда юраклар,
Тўлқин-тўлқин тортар эди нолалар.

Биринчи сатрда жонлантириш – ташхис бор, биринчи сатрнинг охиридаги “варрақлар” иккинчи сатрнинг бошида айнан келгани боис радд санъатининг тасбеъ кўриниши, учинчи-тўртинчи мисрадаги такрор сўзлар муқаррарни юзага келтирган. Кейинги икки мисрада ҳам тавзеъ – товуш такрори бор. Бу бадий санъатларни адабиётшунослар, илми толиблар тадқиқ қилсин. Муҳими, шеърхон шеърдаги табиий, ўйноқи оҳангдан яйраб, гўзал сатрларда ҳосил бўлган ажиб манзарани кўради. Иқбол Мирзо – туйғуларини манзараларда ифодалайдиган мусаввир шоир, бунга болалигидаёқ қалб кўзида муҳрланган табиат сабаб:

Хўқанди латифда
Карнайгулдан учар болари куйи,
Райҳонлар тебраниб чалади ғижжак,
Гумбазларга етар туфроқнинг бўйи,
Сипоҳий терақлар қокмайди мижжа,
Дил уйғок.

Шоир шеърларида товушлар, сўзлар ўзлари ҳосил қилган оҳангга яйраб рақс тушади:

Шимолдан шошқалоқ шамоллар келур,
Ҳалқумга ханжардек ҳилоллар келур,
Сийнадан ситрилган саволлар келур:
Раҳмингиз келмасми?

Барча сатрларда тавзеъ – товуш такрори бор, ҳар банднинг тўртинчи мисраси эса бир иборанинг такроридан иборат. “Раҳмингиз келмасми?” ибораси “ачинмайсизми?” маъносини беради. Шоир ёрга ўзидаги турли ҳолатларни изохлаб, унинг раҳмсизлигини таъкидлайди, лирик қаҳрамоннинг “бўм-бўш боғларига баҳорлар келади”, “Азоблар, андуҳлар, аламлар келади”, унинг “тунлари тангадек тўкилиб кетади”. Аммо ёрда раҳм йўқ. Шоир кўнглини ташбеҳлар билан безаб, табиатни жонлантириб туриб, кутилмаган сўз ўйини билан шеърхонни лол қолдиради:

Раҳмингиз келмас...

Ўзингиз келинг.

Ибора сифатидаги тўртинчи мисра охирги бандда эркин бирикмага айланади, раҳм жонлантирилади: ошиқ олдиға ёрнинг раҳми келмаса, ўзи келсин. Одатда, сўз ўйини шаклдош сўз, шаклдош ибора, эркин бирикма ёрдамида юзага келади ва у маҳорат белгисидир. Шоир сўз ўйини қилар экан, радд ул ажуз санъатини “товон” сўзи ёрдамида юзага келтирган, “товон”ни шаклдош сўз сифатида ҳам қўллаб, тажнисни пайдо қилган:

Товонимни қўмсаб, қабарар тупроқ,
Қоларман тупрокнинг товонларига.

Шоир “юзим қаро бўлгуси” сатрида ҳам ибора, ҳам эркин бирикма бўладиган “юзим қаро”ни қўллаб, сўз ўйини қиларкан, ийҳом санъатини юзага келтирган:

Дедим: “Қорасоч дилбар,
Дилимни тиғ тилгуси.

Зулфга тегурсам агар
Юзим қаро бўлгуси!”

Шоирнинг “Ўшанда” шеърида пок муҳаббатнинг гўзал, бетакрор сурати ва сийрати мужассам:

Ўшанда
Ўзим ҳам олов эдим-да,
Тушовини узган тойга ўхшардим.
Акамнинг чопонин илиб эгнимга
Қирда

куюн билан кураш тушардим.

Муҳаббатни илк бор ҳис қилган лирик қаҳрамоннинг “исмини қайрағоч биларди”, унинг “юраги томида ётган қизғалдоқ капалак ҳақида қўшиқ айтарди”. Ўшанда лирик қаҳрамон “жилғалар тошларни чучук тил билан эркалаганини” эшитар, “жилғалар тошларнинг бошини силаганини” кўрарди. Ўшанда ошиқ йигит “Ҳовузнинг тубинда ёлғиз гулимоҳ ўтли оҳлар урса, ёниб тингларди”. Шеърнинг хулосаси шеърхонни чин ишқ сари етаклайди ва шеър шуниси билан аҳамиятли:

Ўшанда (оқ осмон, кўнғир ер гувоҳ...)
Дилимни биларди мажнунтол барги.
Қифтимда йўқ эди зиғирдек гуноҳ,
Йўқ эди кафтимнинг заррадек гарди –
Ўшанда мен сени яхши кўрардим.

“Киприкларинг” шеърида ишқ изҳори халқона бир тарзда берилган:

Киприкларинг куюқдир бирам,
Тирноқларинг табиий гулдор.
Тирноғингга арзимасам ҳам
Ўтиб кетма бепарво, дилдор!

Сўз ўйинига диққат қилинг: “Хайр дема, хайр қил менга”. Ўзбек тилига хос маъно қатламларини чуқур идрок қилган шоир гоҳ шаклдошлик, гоҳ маънодошлик, гоҳ зид маъноликдан ўз ўрнида маҳорат билан фойдалана олади. “Жоним” шеърида ҳам “Кўрган куним курсин, кунимни кўрдим”, “Юзлаб юзсизларга бўлдим юзма-юз”, “Агар ўлиб кетсам хафа бўлма деб, Ўлиб кетай агар, юрибман ночор” дея қўллар экан, шеърхонни тилимизга хос маъно нозиклигидан огоҳ этади. Гоҳ ружуъ, гоҳ иштиқоқ, гоҳ тажнисни маҳорат билан қўллаш орқали ҳам сўз ўйини юзага келтирилган.

Азизам, ўзинг айт, бедилда не дил?

Ўт-ўлан ичра ўт ичрадир ўлан.
Азизам, эгилсанг осмонга эгил,
Сухбат қур кўнглини қурганлар билан.
Умуман, Иқбол Мирзода кутилмаган сўз ўйинлари кўп учрайдики, бу шоир услубидаги ўзига хосликлардан биридир.

Шоир кўнглидан ўтганларини шеърга солади. Самимий туйғулар равон оҳанглар қанотида шеърхон кўнгли томон елади. Аксарият шеърларидаги ҳар бир банд манзара ҳосил қилади:

Сенга хатлар ёздим, етиб бормади,
Ёмғирларда қолиб қунишди каптар.
Маҳзун куй таратди ёмғир торлари,
Юракка куйлакдек ёпишди дардлар.

Шоирнинг хати аланга бўлди, “Ой ҳам қуёш куйди, қорайди олам”. Қаламнинг “Ингичка юраги тутунга тўлди”. Одатдаги баҳорий манзара руҳий ҳолат билан уйғунлаштирилиб, кутилмаган хулоса чиқарилгани шеърнинг ўзига хослигини таъминлаган. Бу шоирликдир:

Сенга хатлар ёздим бойчечак бўйли,
Гуллатиб юборди қоғозни – қорни.
Кошки, эрийверсанг ўқиган кўйи,
Кошки, унутмасанг мени, баҳорни.

Иқбол Мирзо шеърлари инсоннинг шахсий дардларини инсониятнинг дардларига қўша олган, инсониятнинг дардларини эса шахсий дардларига айлантира олган кўнглидан тўкилган фикр ва оҳанг вобасталигидан ҳосил бўлган. “Ҳузур”, “Кўринади”, “Дард”, “Худоба солдим”, “Муҳаббат”, “Бугдой сўз”, “Дадам қабри”, “Синган одам”, “Бачкана кун” каби шеърлар фикримиз далилидир:

Йиллар ўтиб ким улғайди, ким қариди,
Кимдан ору номус, кимдан дард ариди
Акаларга тўкай, деб дил ғамларини –
Ўксиб борсам, эшигидан йиғлаб чиқди.

Муҳаббат – дарё, соҳиллари тоғ бўлса ҳам тўлқинлар тошиб, қирғоқлардан ошади. Бу тошқин шеърга кўчади:

Мен сенга муҳтожман, интиқман, зорман,
Билмайман, борманми-йўқми ёдингда.
Агар айбдор бўлсам, ёлғиз айбдорман –
Худонинг олдида, сенинг олдингда.

Инсон бир бор севади, қолганлари севгига ҳавасан туғилган туйғулар: улар туғилади ва қачондир ўлади. Аммо муҳаббат ўлмасдир: Иқбол Мирзонинг муҳаббат ҳақидаги армонли шеърлари шундай уқтиради.

Хаёллар қўймайди ўз ҳолимизга –
Лўливаччалардек ёпишқоқ кир-чир.
Қанотлар боғловчи иқболимизга
Ҳислар унутдилар бизларни бир-бир.

Ижодкор қалбида улуғ бир ишқ бор ва бу ишққа жуфт излаб тириклик оламини кезади. Ундаги бу илоҳий ишқ асли ботинида борки, уни ишқ ҳақидаги буюк асарлар тасаввурлантирган. Энди ҳам ботинидаги, ҳам тасаввурдаги ишқ уни кўзлар дарёсига чўктиради, қалблар тубига кириб гавҳар излатади. Ҳар сафар топдим деб ўйлаб, суюниб кетади-ю, сўнг адашганини сезади, яна, яна излайверади: Зулфия, Гули, Юлдуз...

Гулижоннинг кўзидан

Оҳулар уялади.

Кипригини кўтарса,

Осмонлар суянади.

Оддий китобхон ажабланар, аммо чин шеърхон ўртаниб кетади: гўзалликнинг исми кўп, Ўзи битта. Муҳаббатнинг ифодаси рангин, Ўзи танҳо. Шоир муҳаббат заминида илдиз отиб, ишқ Аршига етган кўнгил садоларини шеърга кўчиради:

Бир лаҳза бўлса-да, яшадик бирга,

Дилдан тупроқ кетди, кўздан кетди кир.

Мен нечун шукрона айтмай тақдирга,

Мен уни кўрдим-ку, кўрдим-ку ахир!

Иқбол Мирзонинг “Бир лаҳза”, “Шунда”, “Сенга бармоғимни тегизмайман”, “Ўпкालаниб қарайсиз”, “Телба хаёл” каби шеърлари муҳаббатдан туғилган. Ўзбекона муҳаббатдан туғилган. Ҳа, муҳаббат туйғуси ҳар бир халқнинг ўзига хос. Бу туйғуда миллийлик жо экан, унинг ифодасида ҳам миллийлик бўлиши табиий.

Шоир кўзларга – кўнгил кўзгуларига термулади, муҳаббат ахтаради, топдим деб ўйлайди, қалби тошади, шеър туғилади:

Эҳромлар ҳам бир кун туроб бўлар экан,

Коинот ҳам тўзғиб, хароб бўлар экан.

Фақат севги мангу ва соф бўлар экан,

Билганимни энди сенга билдирсайдим,

Кўзларингга термулсайдим, термулсайдим.

Чин севгидан зорланган, озорланган, ороланган шоир муҳаббатнинг куёшлигини – унга етиб бўлмаслигини, кўзёшлигини – уни тутиб бўлмаслигини, кетишга уринаётган нафас эканлигини англайди. Аслида чин шоир учун вафодор, бир умрли ёр – ўзининг қалби. Иқбол Мирзонинг “Эй, дил...” шеърда бунга иқроор бор:

Эй, дил, не истайсиз яланғоч кўкдан,

Анвор уммонида титрайсиз дир-дир.

Ерга бир боқсангиз – қишу ёз, кўклам,

Кузлар унутдилар бизларни бир-бир.

Шоир шеърларини ўқиб, сулув сатрлардан ҳайратланасан, унинг дил-дилдан табиатга қоришиб кетганига иқроор бўласан: “Осмон кемшиқ тишин кўрсатиб кулди, Ўтларга ўраниб қунуш тортди ер”, “Тубида тошлар думалатиб сойлар ўтди”, “Қамишларнинг бойламида найлар ўтди”, “Чаён ўз жуфтига тутади шаккар”, “Чакмоқ – соғинчларнинг ойдин гулими”, “Изимдан судралиб келаверар йўл”, “Дараларга қамаб қўйиб бўронларни”, “Булутдан ушатиб олдим ҳалволар”, “Қонимда живирлар гулшакл ҳислар”, “Бўшаган ғумбакка беркинади ғам”, “Дилга ҳилол ханжардек ботар”, “Лолазор мисоли доғ эди бағрим”, “Илдиз суратини чизади чакмоқ”... Бундай сатрларни келтираверсанг, саҳифалар турнақатор бўлади... Муҳими, бу сатрлар Иқбол Мирзонинг Шоир эканини сизу бизга шивирлаб айтади.

Адабиётлар

Sharipova L. Literary yor-yor //Scientific Bulletin of Namangan State University. – Т. 1. – №. 4. – С. 218-222.

SL Frunzeevna. The use of water attributes in oral or written poetry characters

- Middle European Scientific Bulletin, 2021 https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=YZ_jydgAAAAJ&sortby=pubdate&citation_for_view=YZ_jydgAAAAJ:qjMakFHDy7sC